

ЕЛЕГИЯ ЗА МЪРТВИТЕ ДНИ. С., Народна младеж, 1976

ТОЗИ СТРАНЕН ЗАНАЯТ. С., Български писател, 1976

ТРЕТИЯТ ПЪТ, сп. Съвременник, 1976, кн. 4

ОТ БОГОМИЛ РАЙНОВ

Убеден съм, че литературната история ще обърне специално внимание на явленията в българската проза през 1976 г. Няма да повтарям тук заглавията на творбите, за които всички говорят, които превзеха и масовия читател, но навистина има нещо закономерно в това, че по едно и също време и Павел Вежинов, и Йордан Радичков, и Ивайло Петров, и Камен Калчев достигнаха нови върхове в своето творчество, очертаха нови перспективи за развитието на нашата съвременна белетристика. В рамките на тази рецензия не бих могъл да засегна и една десета част от проблемите, които поставя пред критиката тази високопродуктивна в качествено и количествено отношение година — моята задача е скромна: в рамките на едно почти конспективно изложение ще се опитам да очертая мястото и новаторското значение на предприетото от Богомил Райнов начинание, което ние вече наричаме с дългото име: „Тютюневият човек“, „Пътят към Санта Крус“, „Елегия за мъртвите дни“, „Този странен занаят“, „Третият път“. Спомени? Не — ние не следваме послушно стъпките на разказвача, не отброяваме ден след ден дните му в техния монотонен роман; своеобразната организация на фрагментите, които възпроизвежда паметта, ни дава възможност да присъствуваме на изповедта на един син на века, прави ни съпричастни към неговия сблъсък с времето. Богомил Райнов не вика миналото, за да се оправдава пред съвестта си, напротив, той го призовава като съдник, призовава и мъртвите, и живите дни, тръгва отново по пътя към светия кръст, „а светият кръст, както е известно, се намира на Голготата“.

Критиката търси определение за жанра на творбата. Като че ли нищо в нашата литература не напомня подобна свободна форма на изложението, подобно разместване на временните пластове, да не говорим за дълбочината на самоанализа и значимостта на обобщенията. Ние винаги по-лесно сме възприемали интуитивните писатели и в българската бе-

летристична традиция интуитивното начало винаги е надделявало над въглубения интелектуален размисъл. Затова ни е трудно да се досетим, че написаното от Богомил Райнов е белязано със знака на голямата есеистика, есеистика върху проблемите на духа и на творчеството. Спомнете си „Романът на един роман“ или „Пътуване по море с Дон Кикот“ на Томас Ман, спомнете си „Светът от вчера“ на Стефан Цвайг, спомнете си „Хора, години, живот“ на Иля Еренбург — в рамките на тази традиция трябва да търсим постижението на твореца, който обаче нито за миг не забравя своята народност и своята идейна ангажираност.

През купа от събития честно и трезво Богомил Райнов достига до сурови и изстрадани оценки за епохата и за себе си. Неговият безпошаден самоанализ придобива общовалидно значение, защото се превръща в сеизмограф на тежненятия на съвременника пред създавателската се история. Ние фиксираме не факта на самонаблюдението, а ставаме свидетели на развитието на това самонаблюдение, на изворите и обогатяването на духовната биография на твореца. Изправени сме пред един български роман на възпитанието, който въздейства неповторимо с автентичността на внушенията и богатствата на размисъла. Срещата със съвременника, който се опитва да улови и да синтезира всичките си превъзходения, който, търсейки доминантата на битието, намира духовни сили да остане насаме с темата „Как прекарах живота“ и да погледне в кладенеца на мрачните си, води неминуемо и всеки от нас, читателите, до безпошаден самоанализ, защото есеистиката на Богомил Райнов провокира диалог и не търпи неутралитет. Азът често пъти се дистанцира от себе си и обръщението „ти“ е колкото специфична форма на самонаблюдение отстраня, толкова и обръщение към читателя, който се оказва съпричастен към механизма на авторската мисъл. Тази неподражаема форма на изказ е овладяна от писателя до съвършенство с цената на личната трагедия. Защото той изповядва в „Този странен занаят“: „Писането ми се разкри като единствения сигурен път към хората. Една бавна и трудна форма на общуване, но която си струва труда. Само че тя предполагаше известна доза самота.“ И веднага в паметта ми се натрапва известният портрет на творец, създаден от Светлин Русев. В креслото седи един много самотен, затворен човек, с лице, белязано от страдания и мисълта, а в очите

на човека съзираме послание — това е посланието на разума, на творческото съзнание, което ни намира, където и да сме. И с последните си творби Богомил Райнов напълно преодоля бариерите на отчуждението, талантливо и мощно той създаде същностна характеристика на съвременника-творец, очерта сложния път, който води до откритието, че най-висше мерило за зрелостта на духовността е работната маса. „В същност — най-страшно е именно това — да забравиш пътя до работната маса. По-страшно може да бъде само другото — да я превърнеш в занаятчийски тезгях за печалби.“ Пътят към прозрението минава и през друго капитално откритие: „Колко много години са нужни, за да разбереш, че най-опасният ти враг е тоя, дето е тук, вътре в тебе. Зашто е трудно да го видиш, тъй като се е свил вътре в тебе. . . поне додето не ти хрумне, че може да е в тебе.“ Борбата с този враг, която минава през „елегант за мъртвите дни“, през „случайните приключения и случайните дружби, и дните, похарчени в празнословие, и нощите, изгорели в пиянство, и всичките тия дребни страсти и празни занимания, скръжество, билърд, фотография, бридж, монети, минерали и марки“, това са вечните конфликти, които съпътствуват пътуването ни през живота, набраздено от лабиринтите на страданията и надеждата.

Изповедта започва с разказ за Стария, за „тютюневия човек“, който присъствава, често доминира над всичко с внушителното си присъствие, който е в същност прекъснат събеседник и изповедник на изповядващия се, защото е скрит дълбоко в самия него. „Той беше един сложен възел от противоречия, той се бореше с тия си противоречия, даваше се в слабостите си, залиташе в инерцията на отклоненията и все пак продължаваше пътя си и крачеше напред.“ Синът може да напише същото и за своя път, синът, който откровено споделя с нас лутанията, съмненията и грешките си и който, навлизайки в съкровения свят на бащината духовност, изрича истина, валидна за емоционалната характеристика на собственото му начинание: „Конфликтният характер носи свой неповторим патетизъм, когато през епизодите на сътресения и срывове възлиза към епилога на правдата и човечността.“ Само по този начин можем да обясним патетичната извисеност и трагедийните нотки в една толкова непатетична книга. Не стилът, а естеството на конфликтите създава неповторимата емоционалност на изповедта, защото колкото и да се опитват някои „модерни“ творци да доказват абсурдността на „човешката трагедия“ и да провъзгласяват тържеството на де-хуманизацията, все пак в човешката природа естествено е заложено хуманистичното начало, начало, което си е оставало водещо през всички времена и епохи. Начало, което Богомил Райнов формулира просто така: „И си мисля, че до това се свежда всичко: човешкото съпричастие да се извиси по сила до порива на една майка. Порив не към своето

дете, а към децата, към хората, към света. Нека учените наричат този порив инстинкт. Нека художниците го величаят като красотата. В последна сметка той не е нищо повече и нищо по-малко от обич.“ И именно това начало ще изведе твореца към Големия път, към „третия път“: пътя на комунизма. „Третият път“ е връх на изповедната белетристика на Богомил Райнов.

Нека ми бъде простена скобата, която отварям, но аз четях книгата и чувствах как по тялото ми лазеха тръпки, съпреживях всяка дума, всяка изстрадана мисъл. В съзнанието ми има изработена съпротива към всяко банално, площадно-плакатно обяснение на комунистическата идейност. Все още съм под непосредственото впечатление от прочетеното и ми е трудно да се дистанцирам, за да анализирам хладнокръвно и логично кривата на авторската мисъл.

Първата брънка по сложния път е откритието, че „когато писателите рисуваха нещастие, те пак изразяваха копнежа за щастие, само че показвайки ни го в негатив. И че нашият необясним интерес към катастрофата и гибелта бе само обратната страна на стремението ни към успеха и изобавлението.“ И заедно с твореца ние навлизаме в онзи тревожен живот на военните години, когато „човешкият живот не струваше много нещо“, когато заживотото е бял саван миловидно женско лице може да ти напомни една глупаво-любовна история, когато човек си съставя доста точна представа за това, което е нещастие, и копнее „за края на напреженията, противоречията и конфликтите в един свят, чиято същност са именно безспирно сблъскащите се противоположности“. Мисля, че няма друг български писател, който да е предал толкова точно атмосферата на онова време и да е нарисувал толкова правдив, многопланов и трагичен портрет на своето поколение.

Но размислите за Богомил Райнов навхвърлят границите на времето и звучат актуално за всяко време и за всяко поколение. Той винаги точно намира онова общовалидно обобщение, заради което си струва да търси спецификата на индивидуалното, защото от сбора на индивидуалностите, от монтажа на случките се заражда и размисълът за стойността и цената на щастие. Всяка нова мисъл усложнява диалога, внася нови нюанси. Темата за щастие в живота веднага след като е изчерпана, се превръща в тема за отричането на щастие в изкуството. Ние участвуваме в лабораторните експерименти на твореца, той ни допуска сред лутанията си, поставил веднъж условието на теоремата, заедно с нас тръгва по трудния път към нейното доказване. Вещината, с която тъкмува великите творби на изкуството, го води към приемане на такава творческа позиция, която е „хуманна като порив, но горчиво-истинна в отказ си от всяка целебна илюзия“. А такава позиция е възможна само когато „опелееш и израстеш в страданието, представляващо по-

вече или по-малко земният дял на всички ни". Богомил Райнов не пропуска да покаже и тук възможността страдания да озлоби, да превърне човека, и което е по-страшно, творец, в напълно завършен мизантроп. Но ни показва и пътя към най-висшата форма от този първи етап на възпитателния цикъл: „Двуногият е трябвало тепърва да мине през мъките и нещастията, през жертвите и изкупленията, през провалите и трудното възкачване, за да добие човешките си черти и човешкото си лице, способно да страда, но и да се радва, да се обезкуражава, но и да копнее и преди всичко способно на онова най-велико чувство — обичта.“ Всичко изречено дотук можем да приемем като своеобразен морален кодекс на човека, на твореца-комунист. Защото както пътят към творчеството минава през тези дълги коридори на мисълта и опита, така задължително по тях върви и пътят към комунизма. И още нещо — комунизмът трябва да се приеме със сърцето. Това е най-важното условие. „Не е комунист този, който носи в гърдите си вместо човешко сърце само една мускулна помпа, на дори и състоянието на тази помпа да е напълно удовлетворително от медицинска гледна точка.“

Тук няма да проследявам подробно разказа за прогресивните компании, за срещите с Гешев и неговите копои, иска ми се само да отбележа колко просто и задушевно разказва за всичко това Богомил Райнов, колко човешки и разбираеми са неговите размисли за страха и героизма, колко по-силно действат те от легендите за железните хора без страх и интимен живот, колко по-близки и по-необходими ни стават онези безименни герои на жестоко време. И сред тях е Вапцаров — само няколко страници, в които няма да срещнете и следа от самоизтъкване, но докато ги четете, в паметта ви непременно ще се появят Вапцаровите стихове и вие непременно ще видите този човек пред вас: жив, близък, земен и в същото време, озарен от сиянието на посветените. „Един висок мъж, с малко бледо и малко тъжно лице, влязъл спокойно в опасните лабиринти на конспирацията, без дори да помисля, че влиза в историята.“ И така, простичко, без излишна патетика Богомил Райнов ни внушава, че Вапцаров — това е еманацията на творческия гений, на комуниста. И че този „третият път“, трябва да ни води натам, с всичките ни несъвършенства и слабости, които е невъзможно просто да задраскаме, че „важното е да се движим и да помагам на тия край тебе, а не да хленчим и да оставяш да те търтят“.

И, струва ми се, достатъчно е да проникнем в тази идейно-философска дълбочина на творческите изводи, която дори и не мисля, че съм изчерпал, за да си дадем сметка, че в нашата литература се е появило нещо извънредно значително, че сме изправени пред събитие, което тепърва ще оценяваме и ще анализираме обстойно. А не трябва да забравяме, че тази изповед обединява в неделимо

цяло художника, критика и мислителя, че тя открива нови хоризонти пред българската проза и в същото време представлява извънредно висока стойностна единица за отмерване на художествените сполуки.

Георги Цанков

„ТЕ ОСТАНАХА В МОИТЕ СПОМЕНИ“
от ВИЧО ИВАНОВ. С., Български писател,
1976. 294 с.

Книгата на Вичо Иванов „Те останаха в моите спомени“ е плод на многолетното участие на писателя в нашия литературен живот, разкрива неговото активно отношение към творци и проблеми, трайния му интерес към надникване в художествената природа на отделния автор. Защото той не само разказва за приятелството си с отделни наши и полски писатели, поети, драматурзи, не само ни въвежда в кръга на своите взаимоотношения, но и прави сериозен опит да характеризира личността, да покаже неповторимата същност на един творец, неговото присъствие в националния литературен процес.

Веднага прави впечатление, че връзките на Вичо Иванов са били преди всичко със значими автори. В неговите спомени оживяват образите на такива именити наши творци като Людмил Стоянов, Георги П. Стаматов, Тодор Павлов, Йордан Йовков, Рачо Стоянов, Стоян Загорчинов, Николай Хрелков, Иван Д. Шишманов, Борис Шивачев, Веселин Ханчев, както и на видни полски писатели със световна известност, като Ярослав Ивашкевич, Владислав Броневски, Леон Кручовски, Мария Домбровска, Вилхелм Мах и Станислав Йежи Лец. Ето кое привлича сериозното внимание към неговата книга, защото тя дава възможност да се почувствува още веднъж колко обаяние носи самотният талант, колко интересен и неповторим е той не само в литературните си изяви, но и в своите делници, в ежедневието си проявление.

За разлика от някои самовлюбени разказвачи на мемоари, които повече изтъкват собствената си личност, отколкото личността на писателя, за когото разказват, или правят „смайващи“ заключения и изводи за чертите на своите събеседници, Вичо Иванов разказва твърде непретензионно и непринудено. Впечатленията изтъкват на фона на редица събития, документирано добросъвестно, със стремеж да не се изолира отделният писател от времето, в което живее и твори. Вичо Иванов тясно свързва творческата изява с обществена обстановка и това е особено ценно, когато той характеризира личността на автора, когато се опитва да я разкрие в нейната цялост и